

*І. П. Клімаў,
дацэнт кафедры беларускай філалогіі
і сусветнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
кандыдат філалагічных навук*

ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫЛУЧЭННЯ ЦАРКОЎНАСЛАВЯНСКАЙ ЛЕКСІКІ

Ў «ЕВАНГЕЛЛІ» В. ЦЯПІНСКАГА

Евангелле, якое пераклаў беларускі пратэстант В. Цяпінскі, было надрукавана (фарматам in-folio) у 1570-х гг. недзе ў Паўночнай Беларусі. Выданне не мае выхадных звестак і цяпер вядома толькі ў двух паасобніках (абодва захоўваюцца ў Расіі), прычым няпоўных (цалкам Мц. і пачатак 14 раздзела Мк.). Адзін з іх апублікаваны Г. Галенчанкам [6], аднак невялікія фрагменты з 12 і 13 раздзелаў Мк. усё яшчэ застаюцца без публікацыі. Евангелле ў перакладзе Цяпінскага адметна тым, што ў ім змешчаны паралельна (у двух слупках) царкоўнаславянскі тэкст і яго старабеларускі пераклад. У дадатак, абодва слупкі суправаджаюцца маргіналіямі – каментарыямі і заўвагамі перакладчыка на палях. Арыгіналам Цяпінскаму служылі як царкоўнаславянскі тэкст, апублікаваны паралельна перакладу, так і шэраг польскіх пратэстанцкіх перакладаў Святога Пісьма таго часу, перш за ўсё так званая Нясвіжская біблія 1572 г., пераклададзеная на польскую мову С. Будным, паплечнікам і аднадумцам Цяпінскага па пратэстанцкім руху [3].

Мова перакладу Цяпінскага ўжо з канца XIX ст. стала аб'ектам вывучэння, хаця пераважна фрагментарнага. Так, лексіка перакладу апісана пакуль толькі аглядна [2, с. 216–220]. Значнае месца ў ёй займаюць запазычанні, аднак іх склад і функцыя ў помніку даследаваны ў самых агульных рысах (гл.: [2, с. 219, 222–223]). Вывучэнне іншамоўнай лексікі гэтага перакладнага Евангелля тым больш актуальна, што сам Цяпінскі надаваў значную ўвагу запазычанням – гэта адлюстравана ў яго маргіналіях, асабліва датычных царкоўнаславянскага слупка.

Іншамоўная лексіка, прадстаўленая ў перакладзе, даволі разнастайная. У асноўным гэта паланізмы (і ў іх складзе – германізмы і багемізмы), але сустракаюцца царкоўнаславянскія,

грэцызмы, семітызмы, лацінізмы і нават (адзінкава) балтызмы ды арыенталізмы. Асаблівую ўвагу выклікаюць царкоўнаславянскія ў мове старабеларускага перакладу (далей у разгляд не бяруцца імёны ўласныя – тапонімы і антрапонімы).

Даследаванню царкоўнаславянскіх запазычанняў у старабеларускай мове надаецца ўсё яшчэ недастаткова ўвагі. Старабеларускай мове ў цэлым уласціва няшмат такіх запазычанняў (асабліва для XVI ст.), хаця іх доля магла вагацца ад помніка да помніка [1, с. 130–137]. Старабеларускі аўтар мог павялічыць лік і частотнасць царкоўнаславянскіх адпаведна свайму густу і тэме, хаця пры гэтым не заўжды была адназначная карэляцыя з яго ідэалогіяй і канфесійнай прыналежнасцю. Аднак акрэсленне больш-менш поўнага складу царкоўнаславянскіх ў старабеларускай мове ўсё яшчэ ўяўляе сабой пэўную праблему, паколькі бракуе надзейных крытэрыяў для вызначэння гэтага тыпу запазычанняў. Безумоўна, існуе шэраг вельмі выразных фанетычных і марфалагічных рыс, адназначна ўласцівых паўднёvasлавянскім мовам, а таму спецыфічных для царкоўнаславянскіх элементаў. Аднак гэтыя рысы праяўляюцца толькі на базе агульнаславянскіх марфем і ахопліваюць далёка не ўсю лексіку. Больш таго, у старабеларускім кантэксце паказальнасць нават гэтых рыс у некаторых выпадках зніжаецца. Так, не заўсёды няпоўнагалоссе можа служыць паказчыкам царкоўнаславянскага ўплыву. Напрыклад, лексемы кшталту *благославити*, *благославеный* могуць мець не толькі царкоўнаславянскае паходжанне, але і чэшскае (паколькі чэшскай мове таксама ўласціва няпоўнагалоссе паўднёvasлавянскага тыпу), якое пранікала разам з польскім уплывам. Лексемы ж кшталту *владность* ці *владза* сваімі суфіксамі выразна паказваюць на заходнеславянскае паходжанне. Аднак наконт іншых царкоўнаславянскіх запазычанняў увогуле немагчыма прывесці якіх-небудзь сістэмных крытэрыяў для іх вылучэння, тут патрэбны толькі спецыяльныя слоўнікі царкоўнаславянскіх запазычанняў, якіх пакуль няма. Можна адзначыць, што некаторая частка з такіх запазычанняў знаходзіць блізкія ці нават ідэнтычныя адпаведнікі ў польскай мове, напрыклад *пастырзь* – *pasterz*; *бесь* – *bies*, *пророк* – *prorok*. Таму пры вырашэнні пытання наконт крыніцы запазычання ў тым або іншым помніку старабеларускай мовы трэба быць абачлівым і ўлічваць таксама польскія ўплывы.

У навуцы даўно высветлена, што Цяпінскі ў сваім перакладзе

імкнуўся максімальна пазбягаць царкоўнаславянскай лексікі [5, с. 91; 4, с. 4–5], замяняючы яе ўсходнеславянскімі, радзей польскімі ці часам мяшанымі штучнымі (кніжнымі) утварэннямі. Таму лік бяспрэчных царкоўнаславянстваў у перакладзе Цяпінскага даволі сціплы.

Пры захаванні лексікі царкоўнаславянскага слупка беларускі пратэстант паслядоўна замяняў усе яе выразныя фанетычныя і марфалагічныя рысы адпаведнымі ўсходнеславянскімі: няпоўнагалоссе на поўнагалоссе, групы *ра-* на *ро-*, рэфлекс *-щ-* на *-ч-* у месцы **dj*, **tj*, ініцыяльны *e-* на *o-*, канчатак *-аго* на *-ого* і інш. Неахопленымі такім падыходам засталіся толькі лічаныя выпадкі (гл.: [4, с. 6–8]). Паводле сваёй фіналі царкоўнаславянствам трэба прызнаць лексему *овощь* (ужыта вельмі часта – 28 разоў), якой перадаецца црксл. *плодь* (але црксл. *плодствовати* перададзена як *приложати*), хаця ўзорам для Цяпінскага тут, відаць, служылі польскія пераклады, дзе на гэтых месцах выступае *owoc*. Ужыванне лексемы *овощь* ‘плод’ увогуле было ўласціва старабеларускай мове [1, с. 131] – відаць, такая форма ўспрымалася як супрацьпастаўленая польскай форме. Іншы прыклад з *-щ-* (*священникъ*, 4 разы) яўна абумоўлены ўплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка (црксл. *священникъ*), таксама як і прэфікс у *разбоиниковъ* Мц. 27:38 (калі гэта не звычайная памылка набору). Пад удзеяннем свайго арыгінала Цяпінскі пакінуў без перакладу тапонім *Десети градъ* (Мц. 4:20, Мк. 4:25), у якім кампанент *градъ* успрымаўся, напэўна, як дээтымалагізаваны элемент [4; 6]. Запозычаны ім былі назоўнік *празникъ* ‘свята’ (для црксл. *праздникъ*) – ён ужываецца таксама ў маргіналіях – і прыслоўе *напрасно*, а ў маргіналіях – лексема *глава*, якой называецца евангельскі раздзел. Да царкоўнаславянстваў таксама можна аднесці некаторыя прэфіксы (*воз-*, *со-*) у асобных лексемах: *на възголови* Мк. 4:38 (црксл. *на възглавници*), *согрешить* Мц. 18:21 (пры звычайным у Цяпінскага *згрешити*, *згрешенье*), *воздати хвалу* (Мц. 15:36, 26:27, Мк. 8:6). Некаторыя формы ў помніку, як, напрыклад, *зелий* Мц. 13:32, *пшючи* Мц. 11:19, *безаконце* Мц. 7:23, 13:41, могуць мець рознае тлумачэнне (як фанетычныя ці марфалагічныя варыянты), не абавязкова як царкоўнаславянствы, або ўвогуле быць памылкамі набору.

З ліку астатняй лексікі, пазбаўленай спецыфічных царкоўнаславянскіх рыс (фанетычных і марфалагічных), у перакладзе Цяпінскага можна назваць некалькі рэлігійных тэрмінаў: *взвнестисе*

(на небо) (вытв. *взнесенье*), *вскреснути* ‘паўстаць з мёртвых’ (вытв. *вскресенье*), *заветь*, (*по*)*каяти(се)* (вытв. *покаянье*), *проповедати(се)* (вытв. *проповеданье*, хаця часам црксл. *проповедати* перакладаецца як *оповедати* ‘апавядаць’), *святитисе* ‘праслаўляцца’, *утешатисе*, верагодна, таксама *бесь* (і вытв. *беситисе*, *бешоный*, *бешаный*), хаця параўн. польск. *bies*, *кресть* ‘крыж’ (і вытв. (*о*)*крестити(се)*, *крещенье*, *креститель*). Відаць, сюды можна аднесці і такія субстантывы, як *погибший* ‘грэшнік, зламыснік’, *святий божий* ‘святы’, *святое* (ахвяра). Варта адзначыць корань *лицемер-* у словах *лицемерникъ* і *лицемерство*, хаця іх суфіксы аформлены на заходнеславянскі ўзор. З абстрактнай лексікі можна назваць назоўнік *зависть* ‘зайздрасць’ (хаця *zawiść* вядома і польскай мове, у тым ліку рэлігійным творам XVI ст.) і, магчыма, шэраг назоўнікаў са спецыфічнымі суфіксамі: *беззаконье*, *омыванье*, *отпущенье (греховъ)*, *очищенье*; *нечистота*. З канкрэтнай і асабовай – лексемы *повапленный*, *пророкъ* (вытв. *пророковати*, *пророцкий*, хаця іх суфіксы аформлены на заходнеславянскі ўзор), магчыма, *звезда*. У Цяпінскага рэгулярна ўжываецца лексема *пастырь* ‘пастух’, хаця аднойчы сустрэлася і *пастухъ*; першая лексема яўна падтрымана польскім уплывам, параўн.: *pasterz*.

Як бачна, склад царкоўнаславяннізмаў у «Евангеллі» Цяпінскага вельмі сціплы. У асноўным гэта рэлігійная лексіка; у астатніх выпадках царкоўнаславянскі ўплыў прадстаўлены ў старабеларускім перакладзе фрагментарна – спецыфічным фанетычным афармленнем асобных марфем. Гэта тлумачыцца, відаць, няўважлівасцю Цяпінскага пры перакладзе, калі ён па недаглядзе прапусціў шэраг фанетычных царкоўнаславяннізмаў. Перакладчык у значнай ступені захоўваў лексіку царкоўнаславянскага арыгінала, перш за ўсё агульнаславянскую, надаючы ёй, пры мажлівасці, усходнеславянскае аблічча. Аднак тыпова царкоўнаславянскую лексіку ён свядома пазбягаў, арыентуючыся на іншаславянскія крыніцы. Тым не менш яму даводзілася ўлічваць працяглую царкоўнаславянскую традыцыю на беларускіх землях, таму ён пакінуў шэраг царкоўнаславянскіх лексем, пераважна рэлігійнай тэматыкі. Хаця частка іх пабудавана на агульнаславянскім марфемным матэрыяле, аднак іх выразнае рэлігійнае значэнне сведчыць пра іх запазычанне. Евангельскі пераклад Цяпінскага таксама паказвае, што крыніцай асобных царкоўнаславянскіх запазычанняў, што зрэдку фіксуецца ў сучасных беларускіх

дыялектах (*завет, прапавед(ыв)аць, пропаведзь і інш.*), магла быць не руская мова, а царкоўнаславянская.

1. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы.* – Мінск, 1970.
2. *Жураўскі, А. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Мінск, 1967. – Т. 1.
3. *Клімаў, І. П.* Пераклад Евангелля В. Цяпінскім / І. П. Клімаў // Беларуская лінгвістыка. – 1997. – Вып. 47. – С. 54–60.
4. *Супрун, А. Я.* Кірыла-мяфодзіеўскі ўплыў на беларускую літаратурную мову XVI ст. / А. Я. Супрун, І. П. Клімаў // Беларуская лінгвістыка. – 1993. – Вып. 41. – С. 3–9.
5. *Шакун, Л. М.* Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 1960.
6. *Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare* / hrsg. Н. Halenčanka. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. – S. 200–219. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).